



10.33537/sobild.2021.12.2.18

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 19.04.2021
Kabul edildiği tarih: 17.05.2021
Yayınlanma tarihi: 30.06.2021

Article Info

Date submitted: 19.04.2021
Date accepted: 17.05.2021
Date published: 30.06.2021

MACAR DİLİ TARİHİNİN ERKEN DÖNEM YERLİ YAZILI KAYNAKLARININ SINIFLANDIRILMASI

TEXTUAL CLASSIFICATION OF EARLY HUNGARIAN WRITTEN SOURCES OF HUNGARIAN LANGUAGE HISTORY

Yasemin ALTAYLI 

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Hungaroloji Anabilim Dalı, altayli@ankara.edu.tr

Anahtar sözcükler

Macar; Dil-tarihi; Metin; Yazılı; Belge; Kaynak

Keywords

Hungarian; Language-history; Text; Written; Documents; Sources.

Öz

Macar dilinin yerli yazılı belgeleri Macarların Avrupa'da bugünkü yurtlarına yerleşmelerinden sonra yaklaşık olarak 11. yüzyılda oluşmaya başlamıştır. Tarihsel süreçte Árpád Hanedanı dönemi ile başlayan ve Anjou Hanedanlığı dönemi ile devam eden erken dönem yerli yazılı kaynaklarının oluşumu 16. yüzyılda da devam etmiştir. Dil tarihsel açıdan ise bu dönem yaklaşık olarak 9. yüzyıl sonunda başlayan ve 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden Macar dili tarihinin Eski Macarca Devri'nde gerçekleşmiştir. Bu süreçte Macar dilinin değişimine ve gelişimine uygun bir biçimde belge çeşitlerinde ve niteliklerinde de değişimler ve gelişimler olmuş, başlangıçta belgeler içerisinde kısıtlı sayıda yer alan Macarca adların yerini zamanla Macarca notlar, açıklamalar, kısa yazılı metinler, geniş kapsamlı tekstler ve el yazması kitaplar gibi farklı kaynaklar almaya başlamıştır. Aynı zamanda bu gelişim süresi içerisinde Macar dili tarihinin yerli yazılı kaynaklarında biçimsel yahut metinsel değişikliklerin dışında konu içerikleri bakımında da çeşitlikler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Çalışmamızda basılı olmayan, el yazması biçiminde oluşturulan Macar dili tarihinin erken dönemine ait bu yerli yazılı belgelerin sınıflandırılması örneklerle gösterilerek Macar dil tarihi literatürüne ait bu belge çeşitlerinin tanıtılması ve böylelikle Macar dilinin bu döneme ait tarihsel kaynaklarının ve gelişim sürecinin gösterilmesine çalışılmıştır.

Abstract

Hungarian written documents of the Hungarian language has started to form since about 11th century, after the Hungarians' settling to their homeland today in Europe. The formation of early period Hungarian written sources, which started with the period of Árpád Dynasty and continued with the period of Anjou Dynasty, also continued in the 16th century. From the language historical perspective, this period took place in the old Hungarian period of Hungarian language history which started about the end of the 9th century and continued until the first quarter of the 16th century. In this process, in a way suitable for the development and changes of the Hungarian language, there have been changes and developments in the types and qualities of the documents, too. The limited number of Hungarian names included in the documents in the beginning have replaced by different sources in time such as Hungarian notes, annotations, short written texts, comprehensive texts and manuscript books etc. At the same time, within this period of development, variations have begun to emerge in the Hungarian literary sources of the Hungarian language history in terms of their contents, apart from the formal or textual changes.

In our study, by showing examples, the classification of the Hungarian written documents belonging to the early period of the history of the Hungarian language which was created in the form of an unpublished manuscript, we tried to introduce these types of documents belonging to the Hungarian language history literature, and thus to show the historical sources and development process of the Hungarian language of this period.

Giriş

9. Yüzyılda Avrupa'da bugünkü topraklarına gelerek yurt kuran Macarlar 11.yüzyılda Kral I. István zamanında Hristiyanlık dinine geçmişler ve Avrupa'da Macar Krallığı'nın kurulmasıyla gerek sosyo-kültürel gerekse tarihsel açıdan yeni bir döneme adım atmışlardır. Tarihsel süreçte gerçekleşen bu çok önemli hadiselerin ise kuşkusuz Macar diline etkileri olmuştur. I. István döneminden başlayarak Árpád Hanedanı döneminde Macar dilinin yerli yazılı kaynakları oluşmaya başlamış ve 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden süreçte sayıları artmıştır.

O dönemde dini etkinin bir sonucu olarak Avrupa'nın genelinde olduğu gibi Macaristan'da da Macar dili üzerinde yoğun bir Latince etkisi olmuştur. Dini kurumların hem eğitim hem de yazım işlerinin yapıldığı merkezler olarak faaliyet göstermelerinin bir sonucu olarak ilk yazılı yerli kaynakların başlangıçta genellikle dini temalı Latince metinler şeklinde karşımıza çıktığını ve ilerleyen süreçte Macar dilinin kendi yazılı Macarca kaynaklarını oluşturmaya başladığını görmekteyiz. Latince bir ana metnin içerisindeki Macarca özel isimler yahut sözdizimleri şeklinde karşımıza çıkan Macarca dil verileri zamanla yine Latince bir ana metindeki Macarca satırlara, tekstlere dönüşmüş ve ilerleyen süreçte Macarca el yazması kitaplara evrilmişlerdir. Kuşkusuz bu değişim aynı zamanda yaşayan dilin, Macar dilinin gelişim sürecinin bir sonucudur.

Macar dili tarihinin erken dönem¹ yerli yazılı kaynakları ile ilgili olarak yapılan araştırmaların en önemli sorunsalları arasında ise eserlerin ne zaman, kimin tarafından yazıldığı; kaynağın orijinal eser/belge mi yoksa orijinal eserin/belgenin çoğaltılmış bir biçimi mi olduğu gibi konular gelmektedir. Ancak elbette günümüz dil ve dilbilim çalışmalarındaki ilerlemeler ve bilhassa teknolojik gelişmeler bu gibi sorulara cevap vermek konusunda araştırmacılara önemli imkanlar sunmaktadırlar.

Bu çalışmada, Macar dili tarihinin Eski Macarca Devri'nde oluşmaya başlayan yerli yazılı belgelerinin ve kaynaklarının Macar dili tarihi literatüründeki sınıflandırma biçimlerinin ana hatlarıyla tanıtılmasına, bunların nitelik ve özelliklerinin açıklanmasına ve örneklerle sunulmasına çalışılarak ilgili dönemin Macar dil tarihindeki yerinin daha iyi anlaşılmasına ve yorumlanmasına katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

1. Macar El Yazmalarını Derleme Çalışmaları

Esas itibarıyla Macar dilinin eski kaynaklarının gün yüzüne çıkarılması ve dil kaynaklarının incelenmesi ve toplanması konusunda 18. yüzyıldan itibaren daha etkili adımlar atılmaya başlandığı görülmektedir. Bundan bir müddet önce de bu konudaki çalışmaların yapıldığını görebiliriz. 17. Yüzyılın sonlarına doğru Gábor Hevenes (1656-1715), Macarların geçmişi ile ilgili kaynak arama ve veri toplama çalışmalarına başlamış, bu süreçte arşivlerde çalışmalarda bulunarak çok sayıda el yazmasına ulaşmıştır (Hölvényi, 1974: 235; Terbe, 2018a: 474). Onun derlediği bu el yazmaları koleksiyonu bugün 91 cilt halinde Eötvös Loránd Üniversitesi (ELTE-Eötvös Loránd Tudományegyetem) El Yazmaları Arşivi'nde *Collectio Hevenesiana* adıyla muhafaza edilmektedir (Gausz, 2013: 181). Hevenes'den sonra yüzyılın sonlarına doğru tarihi kaynakların ortaya çıkarılması ve yayımlanması konusunda önemli çalışmalar yapan isimler arasında Mátyás Bél (1684-1749), György Pray (1723-1801), Márton György Kovachich'i (1744-1821) sayabiliriz (Terbe, 2018a: 474). Bu isimlerden György Pray Macar dilinin ilk Macarca yazılı metni olan *Halotti Beszéd és Könyörgés*'in de içinde bulunduğu kendi adıyla anılan *Pray-kódex*'i 1770 yılında keşfetmiştir (Szentgyörgyi, 2019: 97). Macar dil tarihinin yazılı belgelerinin derlenmesinde önemli arşiv çalışmalarına imza atan Pray'ın bugün ELTE Kütüphanesi El Yazmaları Arşivinde *Prayana* adıyla anılan bir de koleksiyonu bulunmaktadır (Báthory, 2008: 741). 1770 yılında yayımlanan "*Demonstratio. Idioma Ungarorum et Laponum idem esse*" adlı eseriyle János Sajnovics (1733-1785) ise hem Macar dilbilim tarihinde 19. yüzyılın ortalarına kadar devam edecek yeni bir dönemi başlatan², hem de eserin Nagyszombat'taki basımıyla³ *Halotti Beszéd és Könyörgés*'in metnini yayımlayan kişi olmuştur (Szathmári, 2006: 9; Terbe, 2018a: 474).

1772 yılında György Bessenyei'nin *Ágis tragédája* adlı eserinin yayımlanmasıyla başlayan Macar Aydınlanma dönemi ise bütün bu çalışmalara ivme kazandırmış, anadil kullanımı ve geliştirilmesi için yapılacaklar Macarlar için en önemli konulardan biri haline gelmiştir.⁴ Bu dönem ile birlikte ulusal bir dil hareketi de başlamış ve pek çok Macar dilci ve edebiyatçı Macar dilinin gelişimi için bu harekette etkin görev alarak ulusal dil hareketine önemli katkılar sağlamışlardır. Bu isimlerden biri de Macar dilinin eski kaynaklarını araştıran Macar dil ve dilbiliminin önde gelen isimlerinden olan Miklós Révai'dir (1750-1807). 1803 yılında yayımlanan *Antiquitates* ve 1803-1806 yılında

¹ Macar dilinin tarihsel dönemlerinin dil ve dilbilim çalışmalarında farklı sınıflandırmalarla karşımıza çıktığını görmekle birlikte genel olarak bu sınıflamanın 3 ana döneme ayrıldığını görmekteyiz: I. Ön Macarca Dönemi (Az előmagyar kor); II. Ana/Eski Macarca Dönemi (Az ősmagyar kor); III. Yazılı Belgelerin Bulunduğu Dönem (A nyelvelékes magyar kor) (Güngörmüş, 1998: 132; Kiss, 2017: 131). Yazılı belgelerin olduğu dönem ise kendi içerisinde 3 alt döneme ayrılır: Eski Macarca Dönemi (Az őmagyar kor 896-1526); Orta Macarca Dönemi (A középmagyar kor 1526-1772) ve günümüzde halen devam etmekte olan Yeni Macarca Dönemi (Az új magyar kor-1772-devam ediyor) (Güngörmüş, 1998: 132). Çalışmamızda yer alan yazılı belgelerin olduğu "erken dönem" ile kastedilen 896-1526 yılları arasındaki Eski Macarca Dönemi'dir.

² Macar dilbilim tarihinin ilk dönemi János Sylvester'in grameri (*Grammatica Hungaro-latina*) ile başlayıp Sajnovics'in 1770 yılında yayımlanan *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Laponum idem esse* eseriyle son bulmaktadır; Sajnovics'in Macar ve Lap dilini karşılaştırdığı ve dil akrabalıklarını konu ettiği bu eseriyle 19. yüzyıl ortalarına kadar devam edecek Macar dilbilim tarihinin ikinci dönemi başlamaktadır; son dönem ise 19. yüzyıl ortalarından başlayıp günümüze kadar gelen ve halen devam eden dönemdir (Szathmári, 2006: 9-11).

³ Szentgyörgyi, Sajnovics'in eserinin 1770 yılındaki Kopenhag basımında *Halotti Beszéd*'in metninin olmadığını, esasen metnin 1771 yılında hazırlanan Nagyszombat baskısında yer aldığını bildirmektedir (2019: 97).

⁴ Macar Aydınlanma dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Doğan, 2013: 53-62.

yayımlanan *Elaboratior Grammatica Hungarica* gibi öncü çalışmaların yazarı olan Révai, Macar dil tarihinin eski kaynakları olan yazılı belgelerin sistemli bir biçimde incelenmesi yönündeki gayretiyle, dil tarihsel yöntemi geliştirilmiş ve aynı zamanda Macar tarihsel dilbiliminin de kurucusu olmuştur (Szathmári, 2006: 11).

1825 yılında kurulan Macar Bilimler Akademisi'nin⁵ bu çalışmalara verdiği büyük destek ile Macar dil ve dilbiliminin önemli kaynakları olan erken dönem Macar yazılı kaynaklarının tespiti ve bunların basımı ile araştırmalar da ileri bir seviyeye ulaşır. Nitekim Akademi'nin 1831 yılında yayımlanan kuruluş tüzüğü'nün I. maddesinde Akademi'nin amaçları arasında Macar dilinin belgelerinin ortaya çıkarılması da yer almıştır (*A Magyar Tudós Társaság Alaprajza és Rendszabásai*, 1831: 4; Altaylı, 2020: 150). Akademi'nin kuruluş yıllarındaki başlıca bilimsel faaliyetleri içerisinde, Macar el yazmalarının ortaya çıkarılması ve yayımlanması konusu önemli bir yer tutmuş ve bu konuda izlenecek yol çizilmiştir. 1832 yılındaki üçüncü ve 1833 yılındaki dördüncü genel kurullarında el yazmalarının çoğaltılması ve basımı meseleleri görüşülmüş, son genel kurulda ise el yazmalarının basımı ile ilgili koşullar belirlenmiştir (Altaylı, 2020: 151-152; *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, 1833: 88-89; *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, 1855: 32; Terbe, 2018a: 474-475).

Macar Bilimler Akademisi'nin Macar el yazmalarının derlenmesi ve yayımlanması ile ilgili çalışmalarının başında ise Gábor Döbrentei (1785-1851) yer almıştır. Döbrentei'nin yoğun derleme çalışmalarının ardından Akademi, Macar dil ve dilbilim tarihi için önemli bir kaynak niteliğinde olan el yazmalarını *Régi Magyar Nyelvelékek* serisinin ilk cildi içerisinde 1838 yılında yayımlanmış; serinin sonraki ciltleri sırasıyla 1840 (II.cilt), 1842 (III.cilt), 1846 (IV.cilt I.bölüm) yıllarında okuyucusuyla buluşmuştur (Altaylı, 2020: 152; Terbe, 2018a: 478). Macar el yazmalarının önemli bir bölümü böylelikle gün yüzüne çıkarılmış ve basımları yapılmış olur. Bu uzun soluklu ve büyük emek isteyen çalışmaların her aşamasında ise hem Akademi'nin büyük desteği hem de Döbrentei'nin büyük gayreti olmuştur.

Döbrentei'nin ölümünün ardından Akademi destekli el yazmalarının derlenmesi ve yayımlanması çalışmaları görevini ve *Régi Magyar Nyelvelékek* serisinin IV. cildin tamamlanması görevini Ferenc Toldy (1805-1875) devralır ve 1888 yılında serinin IV. cildinin II.bölümü Döbrentei, V. cildi ise Ferenc Toldy adıyla Akademi tarafından yayımlanarak beş ciltlik bu muazzam seri tamamlanmış olur (Altaylı, 2020: 152; Terbe, 2018a: 480). 1835 tarihinden itibaren Akademi'de görev üstlenen ve Akademi kütüphanesinde çalışmalarda bulunan Ferenc [Schedel] Toldy, Döbrentei'den aldığı görevi

başarıyla devam ettirir ve el yazmalarının ve kodekslerin derleme ve basım çalışmalarına büyük katkı sağlayan isimlerden biri olur (F.Csanak, 1959: 51; Terbe, 2018a: 480).

Dönemin en önemli eserlerinden biri de hiç kuşkusuz *Nyelveléktár* adlı seridir. 1874-1908 yılları arasında *Nyelveléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok* adıyla 15 cilt halinde yayımlanmış ve seride o döneme kadar bulunan kodekslerin büyük bir bölümü tıpkı basımlarını da içerir biçimde basılmıştır (Papp, 2011: 348; Schwarcz, 1994: 12). Bu bakımdan bu seri de Macar dil tarihinin önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Son olarak 19. yüzyılın önemli eserleri arasında çalışmamızda da kullandığımız Gyula Zolnai'nin (1862-1949) *Nyelvelékek a könyvnyomtatás koráig* (1894) adlı çalışmasını anmamız gerekir. Zolnai'nin kitap basımına kadar Macar dili tarihinin çok sayıda belgesini ve bu belgelere ait verileri sıraladığı eseri Macar dil belgelerinin de adeta kapsamlı bir kronolojisi olmuştur.

Macar Aydınlanma döneminden bir süre önce 17. yüzyıl sonlarına doğru başlayan, 18. yüzyılda Aydınlanma döneminin getirdiği anadilin gelişiminin sağlanmasına yönelik düşünce ve ulusal dil mücadelesiyle etkisini arttıran ve Reform döneminde bilhassa Macar Bilimler Akademisi'nin desteğiyle sonuçları geniş kitlelerle ulaştırılan bu derleme ve basım çalışmalarının ardından Macar dili tarihinin erken dönemine, bir başka ifadeyle Eski Macarca Dönemi'ne ait belgelerinin büyük bölümü de böylelikle gün yüzüne çıkarılmış ve araştırmacılarla buluşmuş olur.

2. Erken Dönem Yazılı Dil Kaynaklarının Sınıflandırılması

Macar dil tarihinin Eski Macarca Devri olarak bilinen döneminde oluşmaya başlayan Macar dilinin yerli yazılı belgeleri zaman ve dil devirleri ilerledikçe Macar dilinin gelişimine paralel şekilde değişime uğramışlardır. Bu değişimlerin bir sonucu olarak ise erken dönem belgeleri farklı sınıflandırmalarla karşımıza çıkmaktadırlar. Yazılı belgelerin ana sınıflandırmasında “basılı olmayan” ve “basılı olan” belgeler şeklinde literatürde iki temel ayrıma gidildiği görülür. Çalışma konumuzda Macar dil tarihinin erken dönem yerli yazılı belgeleri temel aldığından bu evredeki belge ve kaynakların basılı olmayan, yani el yazması belgeler kategorisine girdiğini söylememiz gerekir. Bunun yanı sıra Macar dil tarihine ait erken dönem yerli yazılı kaynakların konu içeriklerine göre ayrılması da bir başka sınıflandırma biçimi olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bunların, yani bu erken dönem kaynaklarının büyük çoğunluğunun ise Avrupa'nın genelinde de görüldüğü üzere o dönemde büyük ölçüde dini içerikli olduğuna tanık oluyoruz. Bunun dışında o dönemde sayıları dini

⁵ Macar Bilimler Akademisi 1825 yılında Macar Bilim Adamları Cemiyeti (*Magyar Tudós Társaság*) adıyla kurulmuş ve 1845 yılında bugün kullanılan Macar Bilimler Akademisi (*Magyar Tudományos Akadémia*) adını almıştır (*A Magyar Tudós Társaság Alaprajza és Rendszabásai*, 1831: 4; Altaylı, 2020: 149,154; Macar Bilimler Akademisi resmi sayfasından: <https://mta.hu/hatteranyagok/a-magyar-tudomanyos-akademia-tortenete-105670>).

içerikli yazılı kaynaklara göre çok daha kısıtlı olsa da dünyevi konulardan bahseden belge ve eserlere de rastlanmaktadır. Dolayısıyla Macar dil tarihi literatüründe erken dönem yerli yazılı kaynaklarıyla ilgili olarak konu içerikleri bakımından da “dini” ve “dünyevi” şeklinde bir ayrım yapıldığını ve buna yönelik bir sınıflandırma da yapılabildiğini görmekteyiz.

Yazılı dil kaynaklarının niteliğine ve Macar dilinin ilgili kaynaklardaki kullanım biçimine göre yapılan sınıflandırmalar sırasında Macar literatüründe “*szórványemlék, glossza, szójegyzék, szövegemlék, missilis/misszilis ...*” gibi dil tarihi ile ilgili terimlere sıkça rastlamaktayız. Macar dil tarihinin yerli yazılı kaynaklarının oluşmaya başladığı Eski Macarca Dönemi’nin daha iyi anlaşılabilmesi için ise bu belge türlerinin, bu terimlerin özelliklerinin açıklanması ve örneklerle sunulması kaynakların niteliğinin tam olarak anlaşılması açısından son derece önemlidir.

Macar dilinin erken dönemine ait yerli yazılı belgelerinin sınıflandırılması sırasında literatürde ilk olarak “*szórványemlék*” ifadesiyle karşılaşırız. Bu Macarca terim için “*dağınık dil yadigarı/belgesi*” yahut “*dağınık haldeki dil verisi*” ifadesiyle genel anlamda bir Türkçeleştirme yapılabilsede esasen bu belge türleri, yabancı dilde yazılmış bir eserdeki ana metin içerisinde yer alan Macarca sözcükler yahut söz dizimlerinden oluşan yapılar için kullanılmaktadır. Burada geçen “*emlék*” sözcüğü Macarcada “*yadigar, hatıra, anı, anıt*” anlama gelmektedir (Benderli vd., 2002: 218), ancak burada sözü edilen aslında “*nyelwemlék*” kavramıdır. Bu ise “*dil hatırası/dil yadigarı*” yani esasen “*dil belgesi*” kavramını ifade etmek için kullanılan bir sözcüktür. “*Szórvány*” sözcüğü ise “*parça, küçük, kırntı(lı), bir şeyin seyrek/dağınık parçası/bakiyesi/kalıntısı*” anlamlarına gelmektedir (Országh, 1963: 1857)⁶. Dolayısıyla bu açıklamadan da hareketle bu tür belgelerin, Macarca dışında bir başka dilde yazılmış bir ana metin içerisinde dağınık halde Macarca kelimelerin geçtiği, Macarca kısa

yahut uzun metinlerden ziyade Macarca kişi, şahıs, boy ve yer isimleri gibi özel adların bulunduğu, bazen çok kısa Macarca cümle denemelerinin yer alabildiği kaynaklar olduğunu söyleyebiliriz.

Macar dil tarihinde ve dilbiliminde *szórványemlék* sözcüğüyle anılan bu kaynakların Macar dil tarihinde “yabancı” ve “yerli” sıfatlarıyla anılan iki farklı biçimi mevcuttur. Bu türdeki *yabancı* dil verilerine örnek olarak Bizans İmparatoru Konstantin Porphyrogenitus’un yazmış olduğu *De Administrando Imperio* adlı çalışmasını gösterebiliriz.⁷ “Yerli” olarak nitelenen el yazması dağınık dil belgelerine örnek olarak ise *A veszprémvölgyi apácák adománylevele*⁸; 1055 tarihli *Tihanyi apátság alapítólevele*⁹; *Várad Regestrum*¹⁰ ve *Gesta Hungarorum* (Anonymus)¹¹ gibi çalışmaları verebiliriz. Anılan bu el yazması belgelerinin içerisinde Macarca bazı kısa ifadelerin, kişi ve yer adlarının geçtiğini; bu kategoriye giren belgelerde, başış mektuplarında, kuruluş tüzüklerinde, mülk kayıtlarında yahut mahkeme kayıtları gibi resmi belgelerde geçen kişi ve yer adı gibi Macarca özel isimlerin yer aldığını görmekteyiz (É. Kiss vd., 2013: 13).

Szórványemlék adıyla anılan kaynaklar Macar dil tarihinin en erken yerli yazılı kaynakları olarak kaşımıza çıkmaktadırlar. Belgelerin içerisindeki Macarca dil verileri ise bu erken dönemde Macarca tekst boyutuna ulaşamamışlardır. Macarca dışındaki yabancı dilde yazılan bir ana metin içerisinde dağınık/seyrek biçimde geçen Macarca özel adları gösterdiklerinden dolayı da Macar dil tarihi literatüründe “*szórványemlék*” şeklinde anıldıklarını görüyoruz. Bir başka deyişle bu tür belgeleri, metin boyutuna ulaşmamış, sözcüksel ya da çok kısa cümle denemeleri şeklinde dil verilerinin yer aldığı kaynaklar olarak da değerlendirebiliriz. Bu kaynakların özellikle Adbilim (Onomastik) alanında araştırmacılara önemli veriler sunduğunun altını da ayrıca çizmemiz gerekir.

⁶ Macar dil tarihi ve dilbilimi ile ilgili çalışmalarda *szórványemlék* sözcüğünün dışında *szórvány* yahut bunun çoğul biçimi olan *szórványok* sözcüklerinin de sıkça, Macarca dışındaki bir başka dilde yazılmış erken dönem belgelerinde yer alan Macarca kelimeleri ifade etmek için kullanıldıklarını görmekteyiz.

⁷ İmparator Konstantin’in 950-951 yılları dolaylarında yazmış olduğu eserinde (Macarcası: *A birodalom kormányzásáról*) Macarlardan “*Türk*” adıyla bahsedilmekte ve eserde birçok Macarca kelime geçmektedir; bunların arasında boy isimleri (Ör. *Tarján, Jenő, Kér, Keszi, Nyék, Megyer, Kürtgyarmat*), kişi adları (Ör. *Árpád, Álmos, Levedi, Tas, Taksony, Tevel, Üllő*) ve coğrafi yer isimleri bulunmaktadır (Ör. *Etelköz, Körös; Maros, Tisza*) (É. Kiss vd., 2013: 13).

⁸ Orijinal metnin Kral I. István döneminde oluşturulduğu tahmin edilen belgenin Kálmán Könyves’in 1109 tarihli imtiyaz mektubundaki nüsha hali mevcuttur (Czebe, 1916: 7-10). Macar Ulusal Arşivi’nde (Magyar Országos Levéltár) yer alan belgede “*Veszprém, Szárberény, Szántó, Duna, Szombat, Paloznak, Mira, Patadi, Melegdi, Mára, Sándor, Kenese, Csitény, Padrag, Csaleszi, Gerencsér*” gibi çok sayıda Macarca yer adı mevcuttur (Heribert C. <http://mek.oszk.hu/01900/01992/html/index69.html>).

⁹ Kral I. András’ın hükümdarlığının 90. yılında Tihany Manastırı’nı kurması üzerine düzenlenen 1055 tarihli kuruluş belgesi olup Latince esas metnin içerisinde Macarca adlara ve ünlü “*feheruaru rea meneh hodu utu*” ifadesi gibi arkaik Macarca cümle oluşumlarına rastlanmaktadır; Macar dil tarihinde genellikle bu belge ile ilgili olarak “*alapítólevél* (Lat. *litterae fundationales*)” terimi, yani “*kuruluş mektubu/belgesi*” ifadesi kullanılmakla birlikte László Holler tarafından belge, “*adománylevél* (Lat. *Litterae donationales*)” yani “*bağış mektubu/belgesi*” olarak tanımlanmıştır (Szentgyörgyi, 2014: 15, 60, 81, 85-87). Ayrıca *A Tihanyi Apátság Alapítólevele* ile ilgili Türkçe kaynak olarak bkz.: Dilbaş, 2020: 3-35.

¹⁰ 1208-1235 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen eserde çok sayıda Macarca kişi adı ve yaklaşık 711 Macarca yer adı yer almaktadır (Kristóné, 2007: 79). Ayrıntılı bilgi ve metin için ayrıca bkz.: *A Várad Regestrum*, 1898.

¹¹ 1200’lü yıllarda Kral III. Béla’nın (1172-1196) kâtibi (kronikte Üstad P. şeklinde yer alır) tarafından yazıldığı düşünülen Latince kronikte Macarların ilk ortaya çıkışlarından Avrupa’da bugünkü topraklarına gelişlerine ve hemen sonrasındaki gelişmelere yer verilir (Öz, 2017: 1476). İlgili kronikte çok sayıda Macarca kişi ve yer adı bulunmaktadır, kronik yazarının tam adı bilinmediğinden *Anonymus* olarak anılır, Zolnai, *Anonymus için Névtelen Jegyző (İsimsiz Kâtip)* ifadesini kullanmaktadır (1894: 24).

Bunların dışındaki bir diğer sınıflandırma biçimi ise, Macarca dışındaki bir yabancı dilde, genellikle de Latince bir ana metinde yer alan Macarca açıklamalardanotlarda ve sözcük listelerinde oluşan dil verileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Macar dil tarihi literatüründe bu alanda iki ana tür öne çıkar: “*glosszák*” ve “*szójegyzék*”, yani *glossalar* ve *sözcük listeleri/cetvelleri*.

Köken itibarıyla Yunanca-Latince bir sözcük olan *glossa* “(1). *Bir metne eklenmiş not, açıklama; satır yahut sayfaya ait not*” anlamına gelmektedir (Bakos, 1994: 287). Haşiyeye ya da dipnot anlamına geldiği anlaşılan *glossalar* genellikle Latince bir metin içerisindeki kimi sözcük ve sözcük gruplarının Macarca çevirileri ve açıklamaları olarak da nitelendirilebilirler. Bunlar esasen orijinal metnin organik bir parçası değil, metni okuyan kişinin okuduğunu daha iyi anlaması için verilen Macarca karşılığı ifade etmektedir. Bir başka deyişle ana metinde yer alan bir yerin daha iyi açıklanması için kaydedilen bir nevi bir dipnot olarak da nitelendirilebilirler. Macar dil tarihinde bu tür belgeler içerisinde: 1420-1433 yılları arasından kalma *Sclägli Glosszák*; 1470’li yıllardan kalan *Németújvári Glosszák*; yine aynı dönemden kaldığı düşünülen Latince bir vaazın içindeki açıklamaları gösteren *Budapesti Glosszák*; 15. yüzyıl sonu yahut 16. yüzyıl başından kaldığı tahmin edilen ve Latince ana metin içerisinde çok sayıda Macarca açıklamanın yer aldığı *Temesvári Pelbárt Glosszái* ile 1489-1490 yıllarına ait olduğu düşünülen ve Estergom başpiskoposu Mátészalkai Zalka László’nun Sárospatak’taki eğitimi sırasında belgeyi çoğalttığı düşünüldüğü için onun adıyla anılan *Mátészalkai Zalka László Glosszái* adlı glossaları sayabiliriz (Zolnai, 1894: 25- 28).

Szójegyzék adıyla anılan *sözcük listeleri/cetvelleri* ise Macar dilinin bu erken devrindeki arkaik-öncül sözlük prototipleri olarak kabul edilebilirler. Macarca *szójegyzék* sözcüğü “*sözcük dizini, kelime kılavuzu; ek sözlük, küçük sözlük*” anlamına gelmektedir (Benderli vd, 2002: 795). Bu tür belgelerde kelimeler anlam alanlarına göre kategorize edilmişlerdir ve Latince yazılan sözcüklerin üzerlerine bu Latince sözcüğü açıklayan Macarca karşılıkları yazılmıştır. Bu şekilde de Latince sözcüğün Macarca karşılığı verilmiş olduğundan *szójegyzék* adıyla anılan *sözcük listelerinin/cetvellerinin* o dönemde nispeten bir nevi küçük ölçekli iki dilli sözlük işlevi gördüklerini söyleyebiliriz. Bu tür belgeler Macar dil tarihi açısından olduğu kadar dilbilimsel açıdan ve özellikle de leksikolojik açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu kategorideki erken dönem belgeler arasında ise 15. yüzyılın ilk çeyreğinden kaldığı tahmin edilen ve yaklaşık 1316 Macarca sözcüğün yer aldığı *Besztercezi Szójegyzék* ile 1400-1410 yılları arasındaki dönemden kaldığı düşünülen ve 2140 Macarca sözcük içeren *Sclägli Szójegyzék*’i sayabiliriz (Simonyi vd., 1913: 43; Zolnai, 1894: 25).

Bir diğer sınıflandırma ise “*szövegelmék*” adı altında yapılır ve diğerlerine göre kapsamı daha geniştir. İki ayrı adın birleşmesi ile oluşan sözcükte yer alan *szöveg*

kelimesi: “*metin, tekst; söz*”; *elmék* ise “*yadigar, hatıra, anı; anıt*” anlamına gelmektedir (Benderli vd., 2002: 800, 218). *Szövegelmék* sözcüğü ise Macar dili tarihinde birbirine bağlı Macarca cümleler, daha doğrusu Macarca yazılı metinler için kullanılan bir terimdir ve dil tarihinde *yazılı metin* anlamına gelir. Bir başka ifadeyle “*szövegelmék*” şeklinde kategorize edilen dil kaynakları; Macarca kelimelerden, açıklamalardan, notlardan ziyade, Macarca yazınsal metinleri, artık metin boyutuna ulaşmış yazınsal belge türlerini, birbiri ile bağlantılı cümlelerden oluşan bir bütünü, kısa yahut uzun bir teksti, bir metni yahut metinler bütünü ifade etmektedir.

Szövegelmék kategorisindeki belgeler, daha doğrusu yazılı metinler Macar dil tarihinin erken dönemlerinde ilk ortaya çıktıklarında satırlarla ölçülebilen, nispeten kısa Macarca metinler şeklinde karşımıza çıkmaktadırlar. Ancak Macar dilinin gelişimine uygun bir biçimde zamanla bu metinlerin genişleyerek Eski Macarca Dönemi’nin sonlarına doğru kitap boyutuna ulaştıklarını, ayrıca içerik ve tema yönünden de çeşitlendiklerini görebiliriz. *Szövegelmék* adı altında yer alan bu Macarca yazılı belgelerin, bir başka deyişle metin boyutuna ulaşmış Macarca yazılı belgelerin oluşması ise bugünkü verilere göre 12. yüzyılda gerçekleşmiştir ve bunun ilk örneği Macar dili tarihinin Macarca ilk yazılı metni olan *Halotti Beszéd és Könyörgés*’tir.

Cenazede okunan bir yas konuşması olan *Halotti Beszéd és Könyörgés* Latince yazılan Pray-Kodeksi’nin içerisinde yer alır. Dini temalı bir kodeks (*sacramentarium*), yani el yazması kitap olan Pray-Kodeksi ilk kez 1770 yılında György Pray tarafından keşfedilmiş ve bu sebeple kodeks onun adıyla anılmıştır (Szentgyörgyi, 2019: 97). Macar dilinin 12. yüzyıl sonlarına tarihlenen (1192-1195) toplam 32 satırlık bu en eski yazılı metni iki ana bölümden oluşur: ilk bölümü 26 satırlık cenaze-defin konuşması ve merasiminin yer aldığı bölüm (*Halotti Beszéd*); ikinci kısmı ise 6 satırdan oluşan dua-yakarış kısmı oluşturur (*Könyörgés*); Latince’den Macarcaya çeviri şeklinde yapıldığı düşünülen *Halotti Beszéd és Könyörgés*’in tam metni ilk kez daha önce de belirttiğimiz gibi János Sajnovics’in *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* adlı eserinde yayımlanır (Szentgyörgyi, 2019: 97,100). *Halotti Beszéd és Könyörgés* Macar dilinin bugün için bilinen en eski Macarca yazılı metni olmasından dolayı Macar dilinin o dönemdeki durumu, gramatikal yapısı, sözcük türlerinin ve eklerin kullanımları, cümle dizimleri gibi pek çok konuda Macar dili ve dilbiliminin en önemli kaynakları arasında yer almaktadır.

Halotti Beszéd’ten sonraki en eski ikinci dil kaynağı ise *Königsbergi Töredék*’tir. Macarca 9 satırlık bu metin, Königsberg (Kaliningrad) Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunduğu için bu adla anılmıştır (Terbe, 2018b: 60; Zolnai, 1894: 24). *Szövegelmék* kategorisinde yer alan bu erken dönem kısa yazılı metinler arasında gerek Macar dili gerekse edebiyatı açısından oldukça önemli bir diğer belge ise *Ómagyar Mária Siralom* adıyla karşımıza çıkar. Macarca yazılmış bir ağıt olan bu metin bugünkü

verilere göre Macar dilinin en eski şiiri kabul edilmektedir. Macarca bu ilk şiir metni Latince yazılmış Leuven [Löwen] Kodeksi'nde (Mac. Leuveni [Löweni]-Kódex) yer almaktadır, Leuven-Kodeksi 24 Mayıs 1982 tarihinde yurtdışından Macaristan'a getirilmiştir ve bugün Ulusal Széchényi Kütüphanesi'nde (Országos Széchényi Könyvtár) MNY 79 kayıt numarasıyla muhafaza edilmektedir (Benkó, 1985: 24; *Világ Világa, Virágnak Virága...*, 1986: 13). Macar dilinin ilk şiiri olan *Ómagyar Mária Siralom*'u ve yer aldığı Leuven-Kodeksi ilk keşfeden ve tanıtan kişi Róbert Gragger olmuştur; 13. yüzyıla ait Macarca dil özelliklerinin görüldüğü, 1300'lü yıllardan kaldığı ve Latince metnin çevirisi şeklinde ilgili kodekse eklendiği düşünülen *Ómagyar Mária Siralom*'a ait metin ise Leuven-Kodeksi'nin 134. sayfasında yer almaktadır (*Világ Világa, Virágnak Virága...*, 1986: 11-13, 15, 37, 50). Bunların dışında *Gyulaférvári Sorok* ile *Marosvásárhelyi Sorok* adlı belgeleri de bu tür kısa metinler arasında sayabiliriz. Macarca 15 satırdan oluşan *Gyulaférvári Sorok* 1898 yılında Elemer Varjú tarafından Gyulaférvár'da bulunan Batthyány Kütüphanesi'nde keşfedildiğinden bu adla anılmıştır; 1410'lü yıllarda oluştuğu tahmin edilen 7 satırlık *Marosvásárhelyi Sorok* ise Latince yazılmış olan Koncz-Kodeksi'nde yer almaktadır (Terbe, 2018b: 63).

Görüldüğü üzere “szövegemplék” kategorisinde yer alan belgelerin erken dönemde, daha doğrusu oluşmaya başladıkları başlangıç döneminde daha ziyade satırlarla ölçülebilen kısa metinlerden oluştuğunu görmekteyiz. Bu kısa metinlerin genel özelliklerine bakacak olursak bunların genellikle Latince yazılmış bir kodeks içerisinde yer aldıklarını, Latince'den Macarcaya çeviri şeklinde yapıldıklarını, metinleri yazan yahut çoğaltan kişilerin bilinmediğini ve dini içerikli olduklarını söyleyebiliriz.

Macar dili tarihinin erken dönem basılı olmayan yazılı kaynakları arasında yine “szövegemplék” kategorisinde yer alan *kodeksler* (Mac. *kódex*) de oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kuşkusuz Latince kökenli bir kelime olan *kodeks* sözcüğü pek çok literatürde kendine yer bulmuştur¹², Macar dil tarihinde ise kodekslerin diğer erken dönem yazılı kaynakları gibi Eski Macarca Dönemi'nde ortaya çıktıklarını görüyoruz. Macarcada *kodeks* sözcüğünü ifade eden “*kódex*” kelimesi “(1). *El yazması, genellikle resimlerle süslenmiş eski kitap*” anlamına gelmektedir (Bakos, 1994: 402). Macar dili tarihinde kodeksler, genellikle manastırlarda yaşayan rahip, keşiş gibi din adamları tarafından Latince yahut Macarca, ya da daha öncesinde kısa yazılı metinlerde gördüğümüz gibi Latince metin içerisinde Macarca bölümlerin yer aldığı şekliyle Latince-Macarca olarak da yazılabilen, içeriklerinde dini metin bölümleri, dua, ilahi, dini efsaneler gibi konuları ihtiva eden, çoğu zaman Latince asıllı orijinal bir kaynaktan çoğaltılarak, çeviri

yapılarak nüsha halinde elde edilen el yazması kitaplar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Macar dil tarihinde 15. yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyılın 30'lü yıllarına kadar olan dönemde elliye yakın Macarca metin içeren kodeks bulunmaktadır ve bu dönem Macar dil tarihi literatüründe “*Kodeksler Dönemi*” (*A kódexek kora*) olarak da bilinir (Fajt, 2014: 92-93). Nitekim Macar dilinin erken dönem yazılı kaynaklarını incelerken, yazılı metinlerin oluşmaya başladığı dönemde bu Macarca metinlerin yer aldığı kodekslerden bahsetmiştik, ancak bunlar Latince yazılmış bir kodeks içerisindeki Macarca metinleri ihtiva ediyorlardı. Tamamen Macarca bir kodeksle ise ancak 15. yüzyılda karşılaşırız: *Jókai-Kodeksi* (*Jókai-kódex*).

Macar dilinin bu ilk el yazması kitabı “*Jóka*” adını sonradan almıştır. İlgili kodeksi Adolf Ehrenfeld 1851 yılında bir tesadüf eseri keşfeder, sonradan Viyana'da eğitim aldığı sırada kodeksi gösterdiği hocası Ignác Homoky el yazmasının değerini fark ederek derhal bu eseri Ehrenfeld'in de onayını alarak incelemesi için Ferenc Toldy'ye gönderir; Toldy el yazmasını çoğaltarak Macar Bilimler Akademisi'ne takdim eder; bu girişimler neticesinde kodeks 1862 yılında *Ehrenreich*, 1868 yılında ise *Ehrenfeld* adıyla yayımlanır¹³, daha sonra György Volf Akademi'nin desteğiyle *Nylevemléktár*'da kodeksi *Ehrenfeld-kódex* adıyla yayımlar (*Jókai-kódex*, 1981: 9). Bu tarihten sonraki çalışmalarda 1925 yılında kadar ilgili el yazmasının literatürde genellikle *Ehrenfeld* adıyla anıldığını görmekteyiz (Bkz. Zolnai, 1894: 25).

Jókai Kodeksi'nin (eski adıyla Ehrenfeld) Macaristan'a getirilmesi de oldukça uzun ve meşakkatli bir süreç olmuştur. Adolf Ehrenfeld'in ölümünden sonra kodeksin yurtdışından Macaristan'a getirilmesi için Ehrenfeld'in mirasçıları ile görüşmeler yapılsa da sonuç alınamamış, kodeks Londra'da bir açık arttırmada satın alınarak ülkeye getirilmiş ve ünlü Macar yazarı Mór Jókai'nin 100. doğum yıldönümü münasebetiyle 1925 yılında kodekse “*Jóka*” adı verilmiştir; bu tarihten itibaren bu adla anılan kodeks Ulusal Széchényi Kütüphanesi (Országos Széchényi Könyvtár) El Yazmaları Arşivi'nde muhafaza edilmektedir (*Jókai-kódex*, 1981: 9)

15. yüzyılın ilk yarısından kaldığı düşünülen Macar dilinin en eski el yazması olan Jókai-Kodeksi'nin Latince orijinalinden Macarcaya yapılan çeviri şeklinde bir nüsha olduğu düşünülmektedir, ayrıca 81 varaktan oluşan kodeksten yaklaşık olarak 27 varaklık bir bölümün eksik olduğu tespit edilmiştir ve kodeksi çoğaltan kişi de bilinmemektedir (*Jókai-kódex*, 1981: 10; Simonyi vd. 1913: 43).

¹² Serdar, “*El Yazmasının Kökeni ve Terminoloji Önerileri*” adlı makalesinde kodeksleri günümüz kitaplarının atası olarak nitelemiş ve tarihçesi ile ilgili olarak kodekslerin M.S. 1. yüzyılda yahut bundan daha önceki dönemde keşfedilip papirüse uygulanarak kullanılmaya başlandığını ve her iki yüzüne de yazı yazılabilmesi bakımından yazı malzemesinden tasarruf etme imkânı sunması sebebiyle yaygınlaşmaya başladıklarını aktarmıştır (2016: 933, 937).

¹³ Gábor Szarvas, Ferenc Toldy'nin bu iki farklı isimlendirmesinden bir seçim yapamayarak, 1872 yılında Jókai Kodeksi ile ilgili olarak yayımlandığı Magyar Nyelvör'deki bir çalışmasında kodeksi “*Ferenc-legenda*” adıyla anmıştır (*Jókai-kódex*, 1981: 9; Lánicz, 1982: 51).

Bécs-Kodeksi (*Bécsi-kódex*), *München-Kodeksi* (*Müncheni-kódex*) ve *Apor-Kodeksi* (*Apor-kódex*) de bahsetmemiz gereken diğer önemli kodeksler arasındadır. Zira geniş kapsamlı ilk Macarca İncil çevirisi bu kodekslerin içerisinde yer almakta ve Macar dilbilim ve dil tarihi açısından arkaik dil ve diyalektolojik özellikleri bakımından önemli bir kaynak sayılmaktadır. Husit Hareketi¹⁴ sırasında buldukları bölgeyi terk ederek Moldova bölgesine gitmek zorunda kalan Tamás ve Bálint adındaki din adamları tarafından 1436 ve 1439 yılları arasındaki dönemde hazırlandığı düşünülen bu çeviri çalışması Macar literatüründe *Huszita Biblia* adıyla bilinmektedir (Simonyi vd., 1913: 45). Bu metin çevirisinin bölümleri de yukarıda bahsettiğimiz 3 ayrı kodekste, yani 162 varaktan oluşan *Bécs-Kodeksi*, 108 varaktan oluşan *München-Kodeksi* ve 93 varaktan oluşan *Apor-Kodeksi*'nde yer almaktadır (Simonyi vd., 1913: 45).

15. Yüzyıl ortalarından Eski Macarca Dönemi'nin sonuna kadar olan süreçte çok sayıda kodeks olduğunu görmekteyiz. *Szövegmlék* kategorisindeki kısa Macarca metinlere oranla çok daha geniş kapsamlı olan kodeksler bu özellikleri nedeniyle de Eski Macarca Dönemi'nde Macar dilinin durumu ve gelişimi hakkında araştırmacılara önemli dil verileri sunmakta ve Macar dil tarihinin en önemli kaynakları arasında yer almaktadırlar. Sayıları oldukça fazla olan kodekslerin bir kısmını Zolnai'nin eserinden başlıklar halinde özetle şu şekilde gösterebiliriz “15. Yüzyıldan kalanlar: *Birk Codex*, *Festetich Codex*; 16. Yüzyıldan kalanlar: *Winkler Codex*, *Nádor Codex*, *Döbrentei Codex*, *Példák Könyve*, *Margit Legenda*, *Nagyszombati Codex*, *Czech Codex*, *Lobkowitz Codex*, *Comides Codex*, *Gömöry Codex*, *Jordanszky Codex*, *Lányi Codex*, *Debreceni Codex*, *Pozsonyi Codex*, *Horvát Codex*, *Keszthelyi Codex*, *Vitkovics Codex*, *Teleki Codex*, *Érdy Codex*” (1894: 26, 28-35).

“*Szövegmlék*” adı altında sınıflandırılan bir diğer Macarca kaynak türünü ise “dünyevi” konulu metinler oluşturmaktadır. Sayıları kısıtlı olsa da dini içerik taşımayan bu belgeler arasında en dikkat çekenlerden biri *Szabács Viadala*'dır. Macarca şiirsel bir anlatımın yer aldığı bu dil kaynağı 1476 yılında Osmanlı'nın elinde bulunan Szabács (Böğürdelen) Kalesi'nin kuşatılmasından ve Macarlar tarafından alınmasından söz eden tarihsel bir şarkıdır (Simonyi vd.1913: 63). Bunun dışında bu tür kaynaklara örnek olarak 1488 yılına ait *Bagonyai ráolvasások*'u; tıbbi bir reçete olan ve 15. yüzyıldan kaldığı tahmin edilen *Orvosi rendelvény mellbaj elleni*'; 15. yüzyılın ikinci yarısından ve 16. yüzyıl başından kalan takvimleri (*csízió*), 1505'ten kalan *Virágének* adlı kısa halk şarkısını sayabiliriz (Zolnai, 1894: 27,28, 39).

Son olarak bahsetmemiz gereken bir diğer sınıflandırma biçimini ise “*missilis/misszilis*” olarak da anılan şahsi *mektuplar* oluşturmaktadır. Macarca satırların yer aldığı bu türdeki ilk örneği ise Aladár Várday'ın akrabası Miklós Várday'a gönderdiği Zichy Aile Arşivi'nde bulunan mektubu oluşturur: *Várday Aladár levele Várday Miklóshoz, Visegrád, 1479-1490 (Középkori leveleink, 1991: 3)*. Bir diğer örnek Kallay Aile Arşivi'nde yer alan, aslında Latince yazılan ancak mektubun bir bölümünde birkaç satırlık Macarca bir selamlamanın yer aldığı 31 Mart 1485 tarihli mektuptur, mektup *Török Imre Verses Üdvözlete* yahut *Köszöntő(je)* şeklinde anılmaktadır (*Középkori leveleink, 1991: 9; Zolnai, 26*). Son olarak Macarca satırların yer aldığı erken dönem mektup örnekleri arasında János Corvin'in Imre Török'e gönderdiği 13 Mart 1502 (Krapina) tarihli mektubu (*Corvin János Levele Török Imréhez*) ile Mihály Keserü'nün 12 Kasım 1523 (Nyárasapát) tarihli mektubunu (*Keserü Mihály, és Huga, Krisztina Békelevele*) anmamız gerekir (*Középkori leveleink, 1991: 21, 82*). Daha ziyade aile arşivlerinde muhafaza edildikleri görülen bu belgeler, özellikle gündelik yaşamda, yazı ve hitabet dilinde kullanılan o döneme özgü Macar dil özelliklerinin gösterilmesi bakımından önem taşımaktadırlar.

Sonuç

11. Yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan Macar dili tarihinin erken dönem yerli yazılı kaynakları başlangıçta kısıtlı sayıda Macarca dil verisi ihtiva etmekteydiler. Macar dili tarihi literatüründe “*szorványemlék*” terimi ile anılan bu ilk belgeler ağırlıklı olarak bağış mektupları, kuruluş tüzükleri gibi hukuki ve devlet işleri ile ilgili belgelerden oluşan, içerisinde ağırlıklı dil verisi olarak Macarca özel adların yer aldığı belgelerdir. Bu bakımdan sınırlı ölçüde Macarca dil verisi sunmakta ve özellikle dilbiliminin Onomastik alanına katkı sağlamaktadırlar.

12. yüzyılın sonunda ortaya çıkmaya başlayan “*szövegmlék*” kategorisindeki kaynakları ise başlangıçta kısıtlı büyüklükteki Macarca metinler olarak görmekteyiz. Bunlar Latince bir ana metnin içerisinde yer alan ve birbiri ile bağlantılı cümlelerden oluşan satırlarla ölçülebilecek boyuttaki Macarca kısa yazılı metinlerdir. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bu kısa Macarca yazılı metinlerin yerini artık kitap boyutuna ulaşan Macarca metinler almıştır ve ilerleyen dönemde Macar dilinin gelişim sürecinin de bir göstergesi olarak Eski Macarca Dönemi'nin sonuna kadar Macarca el yazmalarının sayısı da hızla artmıştır. Bu kategoride yer alan Macarca yazılı kaynakların en temel özellikleri arasında ise, yazarlarının din adamları ve konularının dini temalı olmasını ve ağırlıklı olarak Latince orijinal bir metinden Macarcaya yapılan çeviriler şeklinde karşımıza çıkmalarını sayabiliriz. Ancak kısıtlı sayıda da olsa bu

¹⁴ Husitlik 15. yüzyıl başında Bohemya'da ortaya çıkan ve o dönemde kilise reformunu savunan bir harekettir; bu öğretinin temsilcisi olan János Husz'un Konstanz Konsili tarafından 1415 yılında infaz edilmesinin ardından kısa sürede öncelikle Prag'da halk arasında tepkiler gelişmiş ve daha sonra Husit Hareketi geniş bir alana yayılarak Husit ordularının kurulmasına ve sonrasında uzun yıllar devam edecek Husit savaşlarının başlamasına neden olmuştur (Fa, 2010: 77-78).

kategoride dini içerikli olmayan, dünyevi temalı kaynaklara da rastlanmaktadır.

“Glossza” adıyla kategorize edilen dil tarihi kaynakları ise genellikle Latince bir metin içerisinde kimi sözcük ve ifadelerin anlaşılması için yapılan Macarca açıklamaları ifade ederler, bu tür dil verilerine 15. yüzyıla ait belgelerde rastlamak mümkündür. Bir diğer sınıflandırma biçimi ise “szojegyzék” adı altında yapılır ve bu türdeki kaynaklar, yine Latince yazılmış bir sözcüğün Macarca karşılığını vererek bir anlamda Macar dili tarihinin öncül iki dilli sözlükleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yine 15. yüzyılda bu kategoride yer alan örneklerle rastlamaktayız. Bu sınıflandırmalar içerisinde yer alan belgelerin ise özellikle leksikolojik, semantik ve karşılaştırmalı dilbilim alanındaki çalışmalara önemli katkılar sağladığını belirtmemiz gerekir.

Macar dili tarihinin erken dönem kaynakları arasında bulunan “missilis/misszilisler” ise Macar dilinin günlük kullanımını, hitabet ve üslup özelliklerini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Macarca kısa satırların yer aldığı ilk örneklerine 15. yüzyılda rastlanmakta ve bu ilk örnekler içeriklerinde yer alan Macarca bölümlerin sınırlı sayıda olması nedeniyle kısıtlı ölçüde Macarca dil verisi sunmaktadır.

Macar dil tarihi incelemeleri sırasında bu sınıflandırma biçimlerinin farklı varyasyonlarına, alt ve yan dallarına rastlamak mümkün olsa da, Macar dili tarihinin basılı olmayan yerli yazılı kaynaklarıyla ilgili olarak içerdikleri dil verilerine ve bu dil verilerinin sunuluş biçimlerine göre Macar literatüründeki ana sınıflandırmanın temelinde “szorványemlék”, “szövegemlék”, “glossza”, “szojegyzék”, “missilis/misszilis” terimlerinin ön plana çıktıklarını görüyoruz. Macar literatüründeki bu ana sınıflandırma biçimlerinin örneklerle tanıtılmasının ise Macar dili tarihinin Eski Macarca Dönemi’nin anlaşılmasına ve kaynaklarının yorumlanmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

A Magyar Tudós Társaság Alaprajza és Rendszabásai (1831), Pest: A Magyar Tudós Társaság, Trattner-Károlyi. <http://real-eod.mtak.hu/338/1/MTA.pdf> Erişim tarihi: 14.03.2021.

A Váradi Regestrum (1898), Értelmezi: KANDRA, Kabos. Budapest: A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya. <http://real-eod.mtak.hu/5489/1/000907048.pdf> Erişim tarihi: 23.03.2021.

ALTAYLI, Y. (2020), Macar Bilimler Akademisi’nin Macar Dili’nin Gelişimine Katkısı (1825-1848), Editör: Y. NAMAL, *Türk-Macar İlişkilerinin İzinde 20 Yıl Prof.Dr.Melek Çolak Armağanı* içinde (s.147-157), İstanbul: Kitabevi.

BAKOS, F. (1994), *Idegen szavak és kifejezések kézis�ótára*, Budapest: Akadémiai Kiadó.

BÁTHORY, O. (2008), Pray György Egy Kiadatlan Epigrammája, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, CXII (5-6), pp. 741-745. <http://www.itk.iti.mta.hu/megjelent/2008-56/bathory.pdf> Erişim tarihi: 30.03.2021.

BENDERLİ, G., GÜLEN, Y., KAKUK, Zs., TASNÁDI, E., (2002), *Magyar-Török Szótár*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó.

CZEBE, Gy. (1916), *Veszprémvölgyi oklevél görög szövege*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. <http://real-eod.mtak.hu/1151/1/B3392403.pdf> Erişim: 22.03.2021.

BENKŐ, L. (1985), Nehány filológiai probléma az Ómagyar Mária-siralom körül, In: *A magyar vers*, pp. 24-27, Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, 1981. Augusztus 10-14. Szertkesztette: BÉLÁDI, M., JANKOVICS, J., NYERGES, J., Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest. http://mek.niif.hu/06300/06329/pdf/06329_1.pdf Erişim tarihi: 24.03.2021.

DİLBAŞ, G. (2020), Macar Dilinin En Eski Yazılı Belgesi: Tihanyi Alapítólevél (Tihany Manastırı’nın Kuruluş Belgesi), *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 3 (5), s.3-35, Tekirdağ. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1090436> Erişim tarihi 22.03.2021.

DOĞAN, İ., (2013). Macaristan’da Aydınlanmanın Dili ve İdeolojisi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53 (1), s.53-62, Ankara.

É. KISS, K., GERSTNER, K., HEGEDÜS, A. (2013), *Kis Magyar Nyelvtörténet*, Szerkesztette: GERSTNER, K., PPKE Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. <https://www.mek.oszk.hu/15000/15090/15090.pdf> Erişim tarihi: 30.03.2021.

F.CSANAK, D. (1959), Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig, *Magyar Könyvszemle*, 75. (5/1) pp. 47-73, 1959 Jan-Márc. https://www.epa.hu/00000/00021/00235/pdf/MKSZ_EPA00021_1959_75_01_047-073.pdf Erişim tarihi: 30.03.2021.

FA, Á. (2010), Zsigmond király huszita harcai és hatásaik a magyar hadügyekre, *Hadtudományi Szemle*, 3 (2), pp. 77-85, Budapest. https://www.epa.hu/02400/02463/00009/pdf/EP_A02463_hadtudomanyi_szemle_2010_2_077-085.pdf Erişim Tarihi: 30.03.2021.

FAJT, A. (2014), Méznél édesb, 16-17.századi imádságainkról, *Napút*, 16 (6), pp.92-103, Érdi Róza Nyomda. http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/8183/1/Fajt_Meznel_edesb_u.pdf Erişim tarihi: 27.03.2021.

- GAUSZ, I. (2013), Magyar koronázás francia szemmel/Múltidéző. *AETAS*, 28 (3), pp.179-188. http://epa.oszk.hu/00800/00861/00062/pdf/EPA00861_aetas_2013-03_179-188.pdf Erişim tarihi: 13.03.2021.
- GÜNGÖRMÜŞ, Naciye (1998), Macar Dilinde Bulunan Türkçe Alıntı Sözcüklerin Dil Tarihi Açısından Genel Bir Değerlendirmesi, *Batı Dil ve Edebiyatları Dergisi*, 3 (3), s. 123-139, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- HERIBERT, C., *Pannonhalmi és Veszprémvölgyi Alapítólevél*. <http://mek.oszk.hu/01900/01992/html/index69.html> Erişim tarihi: 22.03.2021.
- HÖLVÉNYI, G. (1974), A magyar jezsuita történetirők és a jezsuita rend, *Magyar Könyvszemle*, 90 (3/4), pp. 232-248. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00290/pdf/MK_SZ_EPA00021_1974_90_03-04_232-248.pdf Erişim tarihi: 10.03.2021
- Jókai-kódex XIV-XV.század* (1981). A nyelvemlék betűhü olvasata és latin megfelelője, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közzéteszi: P. BALÁZS, J., Budapest: Akadémiai Kiadó. <http://mek.oszk.hu/05100/05163/html/011.html> Erişim Tarihi: 28.03.2021.
- KISS, J. (2017), A Magyar nyelvtörténet korszakolásának kérdésköréhez, *Magyar Nyelv*, 113 (2) pp.129-145. http://magyarnyelv.c3.hu/17-2/KissJ_MNy_17-2.pdf Erişim tarihi: 09.03.2021.
- Középkori leveleink (1541-ig)* (1991), Sz. HEGEDÜS, A., PAPP, L., Régi Magyar Levéltár 1., Budapest: Tankönyvkiadó. <https://mek.oszk.hu/17600/17642/17642.pdf> Erişim tarihi: 29.03.2021.
- KRISTÓNÉ, FÁBIÁN I. (2007), Rövid labiális palatálisok a Váradi Regestrum néhány helynevében, In: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. Nyelv, nemzet, identitás III.* pp.79-87, Az VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai, c.III., Debrecen, 2006.augusztus 22-26. Sorozatszerkesztő: MATICSÁK, S., Szerkesztette: HOFFMANN, I., JUHÁSZ, D., Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen-Budapest. https://www.mek.oszk.hu/05100/05146/pdf/hun_kong2006_3.pdf Erişim tarihi: 23.03.2021.
- LÁNCZ, I. (1982), *Szarvas Gábor*, Újvidék: Forum Könyv Kiadó. https://www.vamadia.rs/sites/default/files/2020-02/Lancz_Iren_Szarvas_Gabor.pdf Erişim tarihi: 23.03.2021.
- Macar Bilimler Akademisi resmi sayfasından: <https://mta.hu/hatteranyagok/a-magyar-tudomanyos-akademia-tortenete-105670> Erişim tarihi: 14.03.2021.
- Magyar Tudós Társaság évkönyvei*, (1833), c.I (1831-1832), Magyar Tudós Társaság, Pest. http://real-j.mtak.hu/480/1/MATUUDTARSEVK_001.pdf Erişim tarihi: 14.03.2021.
- Magyar Tudós Társaság évkönyvei*, (1855), c. II (1832-1834), Magyar Tudós Társaság, Buda: Magyar Királyi Egyetem Ny. http://real-j.mtak.hu/481/1/MATUUDTARSEVK_002.pdf Erişim tarihi: 14.03.2021.
- ORSZÁGH, L. (1963), *Magyar-Angol Nagyszótár*, c.II, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÖZ, A. (2017), Orta Çağ Macar Kroniklerinde Hun-Macar Akrabahğı, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57 (2), s.1474-1490, Ankara. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/2238/23267.pdf> Erişim tarihi: 23.03.2021.
- PAPP, J. (2011), Az Egyetemi könyvtár metszet- és könyvritkaságainak XIX. századi hasonmásai”, In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XIV-XV.* (pp. 345-372), Budapest. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/8050> Erişim tarihi: 30.03.2021.
- SCHWARCZ, Katalin (1994), *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII.században.* Olvasmánytörténeti Dolgozatok VI. Szerkesztette: CSÁSZTVAY, T., MONOK, I., Szeged: Scriptorum Kft. http://misc.bibl.u-szeged.hu/29089/1/otd_006.pdf Erişim tarihi: 30.03.2021.
- SERDAR, DİNÇER P. (2016), El Yazmasının Kökeni ve Terminoloji Önerileri, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5 (23), ss. 931-940. <https://www.idildergisi.com/makale/pdf/1467267976.pdf> Erişim tarihi: 27.03.2021
- SIMONYI, Zs., PINTÉR, J., KARDOS, A., ENDRÓDI, S., FERENCZI, Z. (1913), *A magyar irodalom története 1900-ig*, Szerk.: FERENCZI, Z., Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest. <http://mek.oszk.hu/12000/12010/12010.pdf> Erişim tarihi: 24.03.2021.
- SZATHMÁRI, I. (2006), *A magyar nyelvtudomány történetéből*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- SZENTGYÖRGYI, R. (2019), A Halotti beszéd es A Halotti könyörgés, In: *Írások A Pray-kódexről* (pp. 97-110), Szerkesztette: BARTÓK, Sz. Á., HORVÁTH, B., ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiátörténeti Kutatócsoport, Budapest: Argumentum Kiadó. <http://real.mtak.hu/95055/> Erişim tarihi: 14.03.2021

SZENTGYÖRGYI, R. (2014), *A Tihanyi Apátság Alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. http://real.mtak.hu/16989/1/TihanyiApatsag_1_H T.pdf Erişim tarihi: 23.03.2021.

TERBE, E. (2018a), Fejezetek a 19. Századi nyelvemlékkiadás történetéből: Döbrentei Gábor és a Régi Magyar Nyelvemlékek, *Magyar Nyelv*, 114 (4), pp.471-482.

http://real.mtak.hu/88562/1/TerbeE_MNy_18-4.pdf
Erişim tarihi 14.03.2021

TERBE, E. (2018b), A nyelvemlékek, In: *A magyar nyelvtörténet kézikönyve* (pp. 52-82), Szerk.: KISS, J., PUSZTAI, F. Tinta Könyvkiadó. https://www.tinta.hu/shop_ordered/60066/pic/magyar_nyelvtortenet/23.pdf Erişim tarihi: 24.03.2021.

„Világ Világa, vVirágnak Virága...” [Ómagyar Mária-Siralom] (1986), Bemutatja: VIZKELETY, A., Szerk.: TAXNER-TÓTH, E., Budapest: Európa Könyvkiadó, Budapest. <https://mek.oszk.hu/08700/08713/08713.pdf>
Erişim tarihi: 24.03.2021.

ZOLNAI, Gy. (1894), *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. <https://mek.oszk.hu/07000/07021/07021.pdf>
Erişim tarihi 23.03.2021.